

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԶԱՐԴԱՐՈՒԵՍՏ

ԾԱՂԻԿՆԵՐԸ ԵՒ ՎԱՐՍԱՆԴԱ-ՊՏՂԱՅԻՆ ՕՐԳԱՆՆԵՐԸ ԶԱՐԴԱՐՈՒԵՍՏՈՒՄ

Հայ ժողովրդի զարգարուեստի մէջ ևս, ինչպէս ուրիշ ժողովուրդների զարգարուեստներում, բուսական մոտիվները գրաւում են ամենազխաւոր տեղը: Դրա պատճառն այն հսկայական դերն է, որ խաղացել է բուսական աշխարհը մարդկութեան կեանքում:

Սննդի, ապաստարանի, հագուստի, գործիքի, ջերմութեան, կահ-կարասիքի, բուժանիւթի և այլ կարիքների հագալու այդ բնական ու անսպառ շտեմարանը միշտ էլ գտնուել է մարդկանց ուշադրութեան կենտրոնում և նրանց զարգացման ճանապարհին գնալով է՛լ աւելի մեծ ուշադրութեան առարկայ է դարձել:

Այս ուղղակի առնչութիւնից բացի, մարդկանց կողմից աստիճանաբար զիտակցուել է նաև բուսական աշխարհի այն վիթխարի դերը, որ նա ունեցել է ընդհանրապէս կենդանական աշխարհի գոյութեան և զարգացման գործում, որը նոյնպէս, իր տնտեսական մեծ նշանակութեամբ, գտնուել է մարդկութեան մտածողութեան կենտրոնում:

Բուսական, ինչպէս և կենդանական աշխարհի մարդկային կեանքում ունեցած դերի առաւել խոր զիտակցումն առաջացել է յատկապէս երկրագործութեան և անասնապահութեան զարգացման հետեանքով, որն սկսուել է դեռևս նեոլիթի դարաշրջանում: Այնուհետև աւելի են զարգանում արտադրութեան գործիքները, առաջացնելով խոշորագոյն փոփոխութիւններ մարդկանց կեանքում:

Նիւթական բարիքների արտադրութեան զարգացումը երկրագործութեան քնազաւառում՝ մարդկանց ոչ միայն առաւել սերտօրէն էր կապում բուսական աշխարհի հետ,

այլև հարստացնում էր նրանց գիտելիքներն աշխարհի կենսականօրէն անհրաժեշտ երեւոյթների վերաբերեալ: Եւ ահա, հէնց այդ ամէնի հիման վրայ է, որ դարերի ընթացքում մշակուում են զարգարուեստի բուսական մոտիվները:

Զարգարուեստի բուսական մոտիվների ամենազխաւոր արտայայտութիւնը կենաց ծառն է: Մասնագէտները բաւականին շատ են խօսել այդ ծառի մասին, բայց, ինչպէս կ'երեւայ ներկայ աշխատութեան ընթացքից, մինչև օրս կենաց ծառի մոտիվն էլ ըստ ամենայնի բացայայտուած չի եղել:

Կենաց ծառը զարգարուեստում երևան է գալիս ամենաբազմազան ձևերով. յատկանշականը, սակայն, այդ ծառերի համար խիստ ոճաւորուած և ընդհանրացուած մոտիվներն են, ուր պահպանուած են լինում բոյսի ամենազխաւոր օրգանները: Դրանցից յատկապէս ընդգծուած են լինում հատիկի (սերմի), ծաղկի և վարսանդա-պտղային օրգանների զաղափարապատկերները: Եւ դա ինքնին հասկանալի է, որովհետեւ երկրագործ ժողովուրդներին, ամենից առաջ, հետաքրքրել են կեանքի համար այնքան վիթխարի նշանակութիւն ունեցող բոյսի այդ մասերը:

Ինչպէս նշուեց, թէ՛ հատիկի և թէ՛ վարսանդա-պտղային օրգանների զաղափարապատկերների առկայութիւնը զարգարուեստում դեռևս բացայայտուած չի եղել. իսկ ծաղիկներն էլ ամէն յարմար առիթով համարուել են արեւի սիմվոլներ: Պարզ է, որ այսպիսի պայմաններում յաճախ էր կարող բոլորովին նկատուել կենաց ծառի մոտիվը և ընդհանրապէս մեկնաբանուել նրա բուն իմաստը:

Նախապէս նշենք, որ զարգարուես-

տում կենաց ծառ արտայայտությունն անպայման չի նշանակում, թէ գործ ունենք ծառի հետ, այլ՝ քնդհանրապես բոլոր:

Որպէս լրիւ գաղափար կազմուի կենաց ծառի մասին, անհրաժեշտ է նախ հանգամանօրէն ծանօթանալ նրա օրգաններից իւրաքանչիւրի հետ:

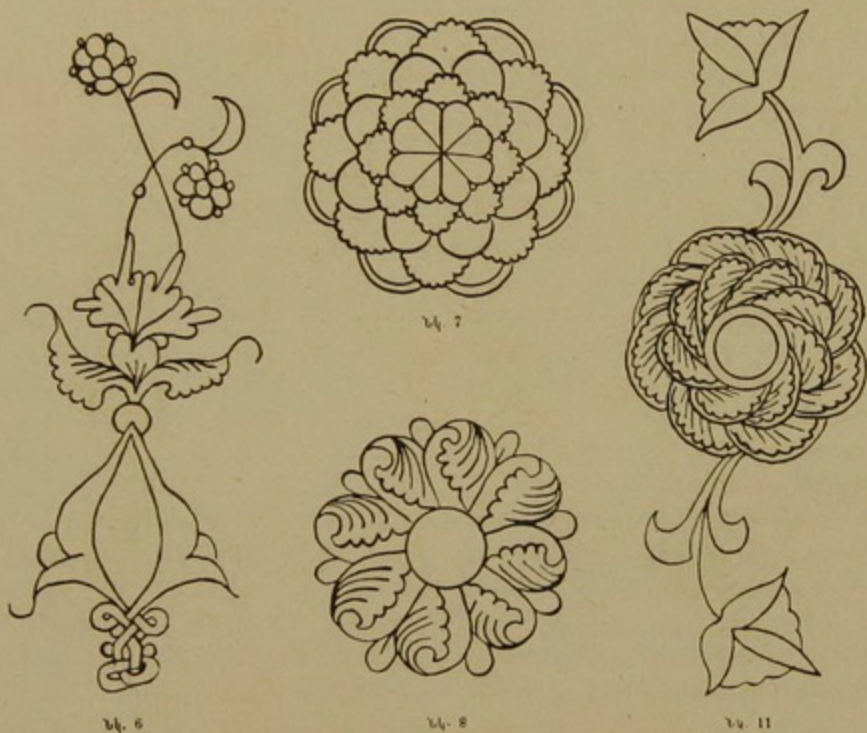
Սկսենք ծաղիկներից:

Երկրագործական աշխարհական նրատակեաց կեանքի փորձը մարդկանց նկատել կտար, որ բոլորի ծաղիկներն են այն օրգանները, որոնցից ստացւում է պտուղը-

Մաղիկներից անբաժան են եղել նաև բողբոջների և վարսանդա-պողային օրգանների գաղափարները, որոնք նոյնպէս հրակայական տեղ են զբաղում զարդարուհի տում:

Չնայած այդ բոլորն էլ իրենց մէջ ամփոփել են նոյն-պսղաքեւութեան գաղափարը, բայց այստեղ մենք դրանք կը դիտենք առանձին-առանձին:

Հայկական զարդարուհիների մէջ ծաղկային մոտիվները երևան են գալիս ոչ միայն հսկայական քանակով, այլև բազմա-

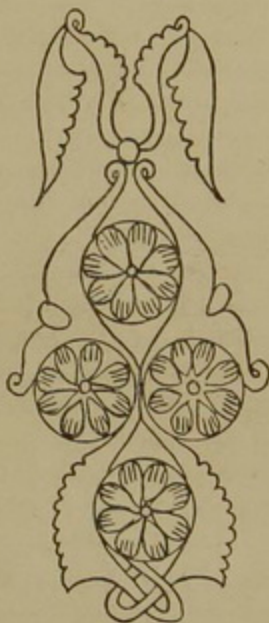
բերքը և ապագայ սերմացուն: Պարզ է, որ մարդիկ, այդ օրգանների մէջ տեսնելով իրենց գոյութիւնն ապահովող գլխաւոր արիւններից մէկը, պիտի նրանց արժանացնէին մեծ ուշադրութեան: Այս գործին պիտի նպաստէին նաև ուրիշ հանգամանքներ, որոնք կապուած էին դարձեալ հասարակական կեանքի, նիւթական բարիքների արտադրութեան և մարդկանց զարգացող գիտակցութեան հետ: Որ այդ այդպէս էլ եղել է, ապացուցւում է նաև զարդարուհիներում այնքան մեծ տեղ զբաղած ծաղկային մոտիվների միջոցով:

զան ձևերով: Նրանք էլ հանդիպում են, հիմնականում, որոշ սճաւորմամբ, որը և զրկում է նրանց բնական ծաղիկներին բնորոշ մանրամասնութիւններից և յաճախ էլ առիթ է տալիս չփոխութիւնների: Ուստի, ծաղկային մոտիվներն ուսումնասիրելիս, նախապէս պիտի ծանօթանալ առաւել բնական տեսք ունեցող օրինակների հետ:

Այս առումով ուշագրաւ նմուշ կարող է հանդիսանալ № 7729 ձեռագրի 331 քթիքի զարդը: Այդտեղ, չնայած մասնակի սճաւորման առկայութեանը, պարզ կերպով նկատուում է նաև հայկական բնաշխարհը

զարգարող մանուշակի մի փունջ, որն այն-
քան զոդարիկ կերպով զովերգուած է մեր
ժողովրդական հին երգերում: Օրինակ,
հնագոյն պատկերացումների հետ կապուած
հարսանեկան մի երգում դաշտային կանաչ
բուսականութիւնը համեմատուած է փունջ
մանուշակի հետ, որտեղ այն ունի ծխական
նշանակութիւն և յատուկ իմաստ:

Երբ մուսն լընկներ հոն պառկեյանք,
Փունն մանուշակ, հա՛յ, խոսն արձեյանք,
Փունն մանուշակ, խոսն արձեյանք,
Դեմ լուսինին, հա՛յ, որոնեյանք(*):

Նկ. 18

Նկ. 19

Նկ. 20

«Ջան գիւլում»-ի երգերում, աղջիկնե-
րին ու հարսներին զովելու ժամանակ,
նրանց համեմատուած են փունջ մանուշակի
հետ՝ դարձեալ զաղափարական առումով:

Փունջ մանիւշակ հարսները,
Խոս-խոս եղան աղջիկներ:

Կամ՝

Չինի-չինի հարսներ,
Փունջ մանուշակ աղջիկներ...(**)

(*) Մատենադարանի Գիտական Նիւթերի Ժո-
ղովածու, № 2, Երևան, 1950, էջ 203:

(**) Մ. Արեղեան, Ժողովրդական Խաղիկներ,
Երևան, 1940, էջ 268:

Այս բոլոր դէպքերում էլ փունջ մա-
նուշակի մոտիվը հանդէս է գալիս կապուած
որոշ հասկացողութիւնների հետ: Նոյնը
պիտի ասել նաև զարգարուեստում հանդի-
պող համապատասխան մոտիվների մասին:

№ 6527 ձեռագրի 207ա թերթում հան-
դիպում ենք խիստ ոճաւորուած մի կենաց
ծառի (նկ. 6), որի վրայ գտնուող ծաղիկ-
ները նոյնպէս կրում են ոճաւորման շատ
թույլ նշաններ: Իրանք նման են սովորական
ծաղիկների, որտեղ չնայած երևում է
ծաղկի ներսը, բայց ցոյց չեն տրուած ա-

ռէջներն ու վարսանդը: Պիտի նկատել սա-
կայն, որ զարգարուեստի համար բնորոշը
ոչ թէ այս պարզ, այլ բարդ, ոճաւորուած
ծաղիկներն են: Այդպիսի ընդգծուած կեր-
պով ոճաւորման ենթարկուած առանձին
ծաղիկների մոտիվներից ուշագրութեան
արժանի է, օրինակ, № 4186 ձեռագրի 128բ
թերթում գտնուող ծաղիկը (նկ. 7): Չնա-
յած բնութեան մէջ նման ծաղիկ չի կարող
հանդիպել, բայց այս զարդը միշտ էլ կը
դիտուի որպէս ծաղիկ: Բնորոշն այն է, որ
այդ մոտիվը, զարգարուեստում հեռանալով
կոնկրետ բնականից, աշխատել է ընդհան-
րապէս տալ ծաղկի պատկերը, խօսել ընդ-
հանրացումների եղանակով:

Ընդհանրացում—ծաղկի օրինակներին է նաև № 2929 ձեռագրի 228ա թերթում գտնուող զարդը, որտեղ խրաքանչիւր ծաղկաթերթիկ իր վրայ կրում է նաև տերևի գաղափարանշանը, ընդգրկելով վեգետացիոն աւելի մեծ շրջան և ցոյց տալով աւելի բարդ հասկացութիւն (նկ. 8): Այս տեսակէտից առ սնձնապէս ուշագրաւ են այն ծաղկազարդերը, որոնք միաժամանակ ցոյց են տալիս նաև բողբոջների, ճիւղերի, պտուղների, հատիկների և բուսական այլ օրգանների գաղափարաձևերը: № 356 ձեռագրի 23բ թերթում նկարուած է մի ծաղիկ, որից գէպի վերև և ներքև ձգուած են մէկական բողբոջներ (նկ. 9): Իրանք արդէն ցոյց են տալիս, որ այդ ծաղկի միջոցով մարդիկ ընդգրկել են նաև այդ ծաղկից սպասուող պտղի, սերմի և ապա վերջիններից ստացուելիք ծլման և պտղաբերութեան գաղափարները: Այս միաքն աւելի ցատուէն արտայայտութիւն է գտել ուրիշ մօտիվների միջոցով: Այսպէս, օրինակ, № 2848 ձեռագրի 118ա թերթում պատկերուած է ոճաւորուած մի ծաղիկ, որի խրաքանչիւր ծաղկաթերթիկն արտայայտում է նաև տերևի խմաստը (նկ. 11): Ըստ որում, նրանք իրենց զասաւորուածութեամբ ընդունել են այնպիսի դիմաժիկ, շարժուն գիրք, որ կարծես պատուած են իրենց կենտրոնի շուրջը՝ յաջորդելով մէկը միւսին: Այսպիսով, այդ ծաղիկը գրուած է վեգետացիոն զարգացման ընթացքի մէջ. նա քարացած է. կտրուած է աճման և պտղաբերութեան գաղափարից: Դա առաւել ընդգծուած կերպով երևում է յատկապէս այն երկու ճիւղերից, որոնք ձգուել են այդ ծաղկից վերև ու ներքև և աւարտուած են վարսանդա-պտղային սիմվոլներով:

Վերևում քննուած համարեա բոլոր ծաղկազարդերի համար կայ մի ուրիշ բնորոշ գիծ ևս. դա նրանց մէջ նաև հատիկի գաղափարի ընդգծումն է՝ նրանց կենտրոնում գտնուող շրջագծի շնորհիւ: Այս հանգամանքն էլ հաշուի առնելով, տեսնում ենք, ինչպէս խրաքանչիւր նման նկար ցոյց է տալիս ոչ թէ սովորական ծաղկի պատկեր՝ ինքնանպատակ կերպով, այլ գաղափարական մի ամբողջ բարդ հասկացո-

ղութիւն, բուսական վեգետացիոն մի լրիւ շրջան՝ հատիկից մինչև պտուղ:

Դաղիկները զարդարուեստում երևան են գալիս նաև ուրիշ ձևերով. գրանցից են, օրինակ, շրջագծի մէջ առնուած ծաղիկները: № 2948 ձեռագրի 35ա թերթում նկարուած է մի ոճաւորուած բոյս, որն աւարտում է շրջագծի մէջ առնուած երեք ծաղիկներով (նկ. 17): Նոյն ձեռագրի 71ա թերթում նման ծաղիկները գետեղուած են ոճաւորուած բոյսի տերևների արանքներում՝ խաչաձև սիմետրիայով (նկ. 18):

Ահա ոճաւորման այս ելանակի զարգացմամբ ստացուած են նման ծաղիկների այնպիսի խոշոր և իրենց մասերի բնական յարաբերութիւնները կորցրած զարդեր, որոնք մասնապէսների կողմից չեն ընկալուած որպէս զարդածաղիկներ: Նոյն ձեռագրի 9բ թերթում (նկ. 19) պատկերուած է մի այդպիսի ծաղիկ, որի հիմքում գրանդուղ մայր-բոյսը, իր ընդգծուած ոճաւորութեան և անհամեմատ փոքրութեան պատճառով, վեր է ածուել պատուանդանանման յարմարանքի: Ըստ էութեան այստեղ գործ ունենք մի կենաց ծառի հետ, որը ծաղկել է: Յաճախ էլ այդ մօտիվը ցոյց է տրուում ոչ թէ լրիւ, այլ կէս ծաղկով, ինչպէս, օրինակ, նոյն ձեռագրի 169ա թերթում (նկ. 20) և յատկապէս մի շարք խորաններում ու կիսախորաններում:

Առաւել ուշագրաւ է զոյգ ծաղկի մօտիվը: Իրանք այն ծաղկազարդերն են, որոնք հանդէս են գալիս սիմետրիկ զոյգերով: Զեռագրերում զոյգ ծաղիկները երևան են գալիս յատկապէս խորաններում և կիսախորաններում: Այդ երկու ծաղիկներն արտայայտում են ընդհանրապէս ծնող-զոյգի խմաստը, որոնց միասնութիւնից էլ սերնուած է նրանց կենտրոնում բարձրացած պտղաբերութեան վարսանդա-պտղային սիմվոլը:

Ա. Շ. ՄՆԱՅԱԿԱՆԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 4)

